

Andrzej Gil

(The John Paul II Catholic University of Lublin, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-6415-8339>

e-mail: andgil@kul.pl

Rozgraniczenia w sowieckiej Azji Centralnej w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. jako przejaw kontroli politycznego centrum nad jego peryferiami

Demarcations in Soviet Central Asia in the 1920s and 1930s as a Manifestation of the Control of the Political Center over its Peripheries

ABSTRACT

The demarcations carried out in Soviet Central Asia on Stalin's initiative were intended to organize the local ethnopolitical landscape and introduce social stabilization. The border changes were – according to the declaration of the Moscow center – also intended to lead to the best possible use of the region's resources. In fact, however, the demarcations in Central Asia carried out in the 1920s and 1930s were aimed at breaking the unity of the local population around the idea of pan-Turkism. They introduced chaos and tensions between the nations that were in practice, leading to the creation of a conflict-generating situation. The tightening of the Bolshevik regime in the late 1930s

PUBLICATION INFO					
			UMCS UNIWERSYTET MARI CURIE-SKŁODOWSKIEJ	e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Andrzej Gil, the Institute of Political Science and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin, 14 Raclawickie Avenues, Lublin 20-950, Poland					
SOURCE OF FUNDING: Financed from the author's own funds					
SUBMITTED: 2023.11.05	ACCEPTED: 2024.05.16	PUBLISHED ONLINE: 2024.10.22			
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl			
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS			 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES		

slowed down these negative phenomena somewhat. However, they broke out with the crisis of the Soviet Union and the emergence of independent states in the former Soviet Central Asia.

Key words: Soviet Central Asia, demarcations, center, periphery

STRESZCZENIE

Rozgraniczenia przeprowadzone w sowieckiej Azji Centralnej z inicjatywy Stalina w założeniu miały uporządkować tamtejszy krajobraz etnopolityczny i wprowadzić społeczną stabilizację. Zmiany granic miały – według deklaracji moskiewskiego centrum – doprowadzić także do jak najlepszego wykorzystania zasobów regionu. W rzeczywistości jednak rozgraniczenia w Azji Centralnej przeprowadzone w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. miały na celu rozbić jedność miejscowej ludności skupionej wokół idei panturkizmu. Wprowadziły chaos i napięcia między tworzącymi się w praktyce narodami, doprowadzając do wytworzenia się sytuacji konfliktogennej. Zaostrzenie reżimu bolszewickiego w końcu lat trzydziestych XX w. spowolniło nieco te negatywne zjawiska. Wybuchły one jednak wraz z kryzysem Związku Radzieckiego i powstaniem niepodległych państw w dawnej sowieckiej Azji Centralnej.

Słowa kluczowe: sowiecka Azja Centralna, rozgraniczenia, centrum, peryferie

WPROWADZENIE

Podział wewnętrzny regionu Azji Centralnej, obejmującego pięć państw: Turkmenistan, Kazachstan, Kirgistan, Uzbekistan i Tadżykistan, powstał w latach dwudziestych XX w. w wyniku decyzji podjętych przez ówczesne sowieckie centrum polityczne w ramach działalności Ludowego Komisariatu ds. Narodowościowych RFSRR (Народный комиссариат по делам национальностей РСФСР), na czele którego stał Józef Stalin. Komisariat ten został powołany w ramach dekretu o utworzeniu Rady Komisarzy Ludowych z 26 października/8 listopada 1917 r., a zakończył swą działalność 9 kwietnia 1924 r. po utworzeniu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i uchwaleniu pierwszej jego konstytucji (przyjętej na drugiej sesji Centralnego Komitetu Wykonawczego ZSRR 6 lipca 1923 r. i ostatecznie zredagowanej na II Zjeździe Rad ZSRR 31 stycznia 1924 r.)¹. Dziełem Komisariatu ds. Narodowościowych było m.in. dokonanie podziałów granic nowo stworzonych republik związkowych, tak by były one zgodne z sowiecką konstytucją, formalnie gwarantującą

¹ *Шесть лет национальной политики Советской власти и Наркомнац. 1917–1923 гг. (вместо отчета)*, Москва 1924, s. 3–16; Е.К. Минеева et al., *Наркомнац РСФСР в 1918–1924 гг.: эволюция структуры и организация деятельности*, „Вопросы истории” 2022, 6, s. 93–102.

każdej z nich dobrowolne opuszczenie Związku². Jak można przypuszczać po późniejszych praktycznych skutkach takich decyzji, faktycznym ich celem było zniwelowanie wpływu idei pantureckich oraz wytworzenie potencjalnych punktów zapalnych między poszczególnymi republikami, zwłaszcza w regionie Kaukazu Południowego i Azji Centralnej. W takiej sytuacji to Moskwa stawała się arbitrem mającym rozstrzygać głos w razie pojawienia się regionalnych napięć i konfliktów. Nowe granice nie tylko przecinały obszary zamieszkałe przez miejscowe społeczności etniczne i religijne, ale też łamały dotychczasowe tradycje przynależności do historycznie ukształtowanych państw, których początki dziejów sięgały niekiedy średniowiecza. Nawet imperialne podboje, dokonane przez carską Rosję w XIX w., w pewien sposób zachowały ten historycznie ukształtowany układ terytorialny. Wynikało to z samej natury podboju, dokonywanego na państwach bądź terytoriach objętych jakąś władzą polityczną lokalnych elit, które włączano w całości w granice imperium. Dopiero władze sowieckie złamały ten układ (nawiazywały tu zresztą wprost do doświadczeń reformy administracyjnej z czasów rewolucji francuskiej 1789 r., skutkującej zatarciem granic historycznych regionów oraz rozpoczęciem procesu całkowitej centralizacji nowej republiki³).

---

² Zgodnie z pierwszą sowiecką wszechzwiązkową ustawą zasadniczą z 1924 r. (rozdział 2., punkt 4.) „За каждой из союзных республик сохраняется право свободного выхода из Союза”. *Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. С приложением важнейших действующих узаконений об организации и деятельности Центральных органов Союза ССР, 2-ое дополненное издание, Москва 1925*, s. 10. Jednakże w rozdziale 1. tej konstytucji, wśród wykazu kompetencji wszechzwiązkowych organów władzy, znalazły się m.in. zapisy o ich jedynym prawie do regulacji kwestii zmiany granic między republikami związkowymi, o decydowaniu o przyjęciu w skład ZSRR nowych republik, o możliwości zmiany niezgodnych z tą konstytucją postanowień i praw republikańskich zjazdów rad bądź lokalnych komitetów wykonawczych oraz o ostateczności swoich decyzji w kwestii sporów między republikami związkowymi. Nigdzie jednak nie wspomniano o mechanizmie ewentualnego wyjścia republiki związkowej z ZSRR. *Ibidem*, s. 8–10.

³ M. Ofiarska, *Francja*, „*Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*” 2010, 4, s. 88. Vide: interesujące rozważania o analogiach między rewolucją francuską 1789 r. a obiema rewolucjami rosyjskimi 1917 r. w pracy będącej nie tylko refleksją naukową, ale i swoistym sprawozdaniem naocznego świadka wydarzeń w byłym imperium carskim w okresie jego rozkładu. S. Grabski, *Rewolucja. Studium społeczno-psychologiczne*, Warszawa 1921.

AZJA CENTRALNA DO POCZĄTKU LAT DWUDZIESTYCH XX W. – DZIEDZICTWO CARSKIEGO IMPERIUM W NOWYCH REALIACH

Ustanowienie władzy sowieckiej w Azji Centralnej było procesem stosunkowo długotrwałym. Dlatego też region ten zachował przez kilka lat po rewolucji październikowej swój zasadniczy zrąb organizacji terytorialnej, wykształconej w trakcie rosyjskiego podboju. Tradycyjnymi aktorami odgrywającymi istotną rolę w regionie były zarówno wielkie, historyczne imperia, położone na jego peryferiach, jak Persja, Turcja czy Chiny, jak i mniejsi gracze, zwłaszcza lokalne chanaty: kokandzki, bucharski czy chiwański. Ich wspólną cechą była powolna, ale nieubłagana utrata dotychczasowej pozycji na rzecz nowych imperiów: rosyjskiego, pracującego z północy, oraz brytyjskiego, zaznaczającego swą aktywność od południa. Wzajemna rywalizacja obu potęg w regionie nosi nazwę Wielkiej Gry i sięga swymi początkami pierwszych dekad XIX w.⁴ Z punktu widzenia późniejszych wydarzeń kluczowa dla zrozumienia położenia Azji Centralnej w okresie formowania się tamże władzy sowieckiej jest rola Rosji, stąd konieczność przybliżenia kolejnych form jej aktywności.

Pierwszym krokiem w kierunku uzależnienia Azji Centralnej od rosyjskiego imperium było przyjęcie w poddaństwo carskie dwóch kazachskich Żuzów (ponadplemiennych grup polityczno-ustrojowych) – Młodszego i Średniego, zagrożonych najazdami Dżungarów. Na kazachskie stepy udał się wysłannik carycy Anny Iwanowny Mahmet Tewkielew, wiozący dokument o przyjęciu Kazachów pod rosyjski protektorat. Przysięgę część starszyny złożyła w końcu 1731 r., jednakże proces ten trwał przez lata trzydzieste i czterdzieste XVIII w.⁵

Z różnych przyczyn nie udało się Petersburgowi dokonać wówczas aneksji całości ziem kazachskich. Do idei tej powrócono w latach dwudziestych XIX w., kiedy to część Wielkiego Żuzu podjęła decyzję o poddaniu się Rosji, co car Aleksander I w 1824 r. usankcjonował swoim reskryptem. Uzależnianie reszty ziem kazachskich trwało przez następnych kilka dekad. Ostatecznie zakończyło się wraz z objęciem protektoratu (1865)

---

⁴ P. Hopkirk, *Wielka Gra. Sekretna wojna o Azję Środkową*, przeł. J. Skowroński, Poznań 2011, s. 71 i nn.

⁵ Б.С. Сулейманов, В.Я. Басин, *Казахстан в составе России в XVIII – начале XX века*, Алма-Ата 1981, s. 37–48; Н.Е. Бекмаханова, Н.Б. Нарбаев, *Присоединение казахских племен к Российской империи и административные реформы в XVIII – середине XIX в.*, w: *Центральная Азия в составе Российской империи*, red. С.Н. Абашин, Д.Ю. Арапов, Н.Е. Бекмаханова, Москва 2008, s. 36–39; M. Khodarkovsky, *Na granicach Rosji. Budowanie imperium na stepie, 1500–1800*, przeł. B. Malarecka, Warszawa 2009, s. 154–167.

nad chanatem kokandzkim (gdzie mieszkało wielu Kazachów) oraz jego ostateczną likwidacją i włączeniem w skład imperium (1876)⁶.

Nieco wcześniej, w 1867 r., z zajętych ziem centralnoazjatyckich utworzone zostało generał-gubernatorstwo turkiestańskie, na czele którego stanął urodzony w 1818 r. w Dęblinie generał Konstanty von Kaufman (sprawował swój urząd aż do śmierci w 1882 r.). Nowy gubernator dał się poznać jako sprawny administrator i przywódca, który potrafił zabezpieczyć interesy imperium w regionie i zjednać mu miejscowe elity⁷. W latach osiemdziesiątych XIX w. Rosja zajęła stopy turkmeńskie na obszarze na wschód od Morza Kaspijskiego. Ważnym akcentem tego podboju było przyłączenie do imperium oazy Merwu (1884) i terenów w górnym biegu rzek Tedžen i Murgab (1885), co pozwoliło na oparcie się w tym rejonie o granice Persji i Afganistanu⁸.

Sukcesom rosyjskim w Azji Centralnej towarzyszyły ogromne napięcia w stosunkach z Wielką Brytanią, obawiającą się o swoje posiadłości w Indiach. Potencjalnym punktem zapalnym stawał się Pamir, dokąd sięgały wpływy obu mocarstw. Ten stosunkowo wąski przesmyk ograniczony był od wschodu przez formalnie chiński Turkiestan Wschodni, a od zachodu przez kontrolowany wówczas przez Brytyjczyków Afganistan. W końcu lat osiemdziesiątych XIX w., przy życzliwości kolonialnych władz indyjskich, wojska chińskie zajęły część Pamiru, osiągając łączność terytorialną z emiratem afgańskim. W odpowiedzi na to w 1891 r. oddziały rosyjskie wkroczyły od północy do Pamiru z intencją wyparcia sił zbrojnych obu państw. Ostatecznie w 1895 r. Rosja i Wielka Brytania zawarły porozumienie o podziale tego regionu i oddzieleniu wzajemnych posiadłości poprzez przekazanie Kabulowi doliny rzeki Wachan⁹. W ten sposób utworzono tzw. korytarz wachański, łączący wówczas Afganistan z Turkiestanem Wschodnim, a obecnie z Chinami.

Utworzony w końcu XIX w. układ administracyjny w regionie rosyjskiej Azji Centralnej przetrwał do końca istnienia imperium carskiego i obejmował dwa generał-gubernatorstwa: Stepowe (gubernie: akmolińska

⁶ Б.С. Сулейманов, В.Я. Басин, *op. cit.*, s. 126–130; Н.С. Киняпина, М.М. Блиев, В.В. Дегоев, *Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России. Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в.*, Москва 1984, s. 273–287; Б. Боотаева, *Кыргызы между Кокандом, Китаем и Россией*, Бишкек 1995, s. 78–80; Б.М. Бабаджанов, *Кокандское ханство: власть, политика, религия*, Токио–Ташкент 2010, s. 281–301.

⁷ Д.В. Василев, *Центральная Азия во внутренней политике царского правительства*, w: *Центральная*, s. 90–100; А. Каппелер, *Росія як поліетнічна імперія. Виникнення, історія, розпад*, przeł. Х. Назаркевич, Львів 2005, s. 153–154; Е.М. Кожокин, *Российское государство, Ленин и Средняя Азия*, „Вестник МГИМО-Университета” 2016, 4, s. 9–13.

⁸ М.Н. Тихомиров, *Присоединение Мерва к России*, Москва 1960, s. 155–172.

⁹ Р. Нопкirk, *op. cit.*, s. 621 i nn.

i semipałatyńska) oraz Turkiestańskie (gubernie: zakaspijska, samarkandzka, siedmiorzeczna, syrdaryjska i fergańska), a także gubernie: turgajska, uralaska wraz z Ordą Bukiejewską. Z cesarstwem związane były dwa formalnie suwerenne chanaty: bucharski i chiwański¹⁰.

Obalenie caratu przyniosło owoc w postaci ujawnienia się tendencji autonomicznych w rosyjskiej Azji Centralnej. W kwietniu 1917 r. powstała pierwsza partia kazachska polityczna Ałasz Orda, która walczyła o autonomię, a wkrótce zgłosiła postulat całkowitej niezależności ziem kazachskich. W lipcu tego roku I Zjazd Rad Pracujących Muzułmanów obwodu fergańskiego opowiedział się za autonomią Turkiestanu, a już po przewrocie bolszewickim na I Nadzwyczajnym Zjeździe Narodów Turkiestanu w Kokandzie ogłoszono autonomię tego obwodu i wprowadzono tam prawo szariat¹¹.

ROZGRANICZENIA W AZJI CENTRALNEJ PO USTANOWIENIU WŁADZY SOWIECKIEJ (DO KOŃCA LAT TRZYDZIESTYCH XX W.)

Polityka narodowościowa bolszewików w pierwszym okresie sprawowania przez nich władzy charakteryzowała się dużą labilnością i podlegała częstym, koniunkturalnym zmianom. Ich deklarowanym celem było bowiem ostateczne zwycięstwo komunizmu (i to w skali globalnej), którego fundamentem miała być klasa robotnicza. Stąd kwestie narodowościowe jawiły się jako stopień pośredni na drodze do ponadnarodowego społeczeństwa, które swoją tożsamość opierać miało nie na etniczności, a klasowości. Dla bolszewickiego centrum najważniejsze było to, by na wszystkich kontrolowanych przez nie obszarach władzę sprawowały posłuszne mu rady robotniczo-chłopskie, a jakiego będą używały języka i jak będą określać swą narodowość, było już sprawą drugorzędną. Pamiętać przy tym należy, że wielkorususkość kojarzona była z okresem carskim jako element systemu kolonialnego i wszędzie tam, gdzie lokalni działacze sowieccy na terenach etnicznie nierosyjskich lekceważyli autochtoniczne społeczności, wywoływało to odruch sprzeciwu, a nawet buntu. W okresach chaosu władzę przejmowały miejscowe elity, odwołujące się m.in. do idei wspólnoty etnicznej konfrontowanej z taką innością.

Realizując swą politykę wobec Azji Centralnej, bolszewicy proklamowali Turkiestańską Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką

¹⁰ Y. Bregel, *An Historical Atlas of Central Asia*, Leiden–Boston 2003, s. 90–91.

¹¹ Е.В. Тиханова, *Районирование Средней Азии: Экономическая целесообразность*, „Известия Уральского государственного университета”, серия 2, „Гуманитарные науки” 2011, 4, s. 151.

(kwiecień 1918 r.) oraz Kirgiską ASRR (sierpień 1918 r.) jako część Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Była to pierwsza tego typu inicjatywa na obszarach muzułmańskich dawnej Rosji¹². Jednakże krok ten wywołał ogromny sprzeciw antyrosyjsko nastawionych lokalnych wspólnot, silnie związanych tak z islamem, jak i tradycyjnymi formami życia społecznego. Wiodącym okazał się tu ruch basmaczy stawiających Sowietom zbrojny opór przez następne dwie dekady¹³.

Nadanie autonomii Turkiestanowi miało w zamierzeniach bolszewickiego centrum swój zasadniczy cel – włączyć miejscową ludność w proces budowy władzy sowieckiej. Aby to uzyskać, konieczne było dokonanie swoistej syntezy regionalnego turkizmu oraz komunizmu. Podkreślanie wspólnoty wszystkich ludów tureckich Azji Centralnej z jednej strony służyć miało zatarciu realnie istniejących różnic między poszczególnymi turekojęzycznymi etnosami regionu, z drugiej zaś wytworzyć poczucie odrębności wobec innych wspólnot tego języka w pasie jego występowania od Syberii do Anatolii. Autonomiczny Turkiestan miał być zatem sowiecki w formie i narodowy w treści¹⁴. W jego skład od kwietnia 1921 r. wchodziły obwody: syrdaryjski, siedmiorzeczny, fergański, samarkandzki i zakaspijski oraz fragment amudaryjskiego¹⁵.

Dalszy bieg wydarzeń okazał się zupełnie inny, niż przypuszczali autorzy tej koncepcji. Zamiast pozostawać w paradygmacie regionalnego turkizmu, elity Turkiestanu włączały się w ruch panturecki, znajdując sojusznika w tworzącej swoją nową tożsamość postosmańskiej Turcji. Centrum tego ruchu stała się Bucharą, gdzie aktywne były siły zdecydowanie szukające poparcia nie w Moskwie czy Taszkencie, a w Ankarze¹⁶. Zagrożenie ruchem pantureckim odbierane było przez bolszewickie elity bardzo poważnie, bowiem dotyczyło newralgicznych z ich punktu widzenia obszarów – oprócz Azji Centralnej także Tatarstanu i Baszkirii,

¹² Е.В. Тиханова, *op. cit.*, s. 152.

¹³ Vide: pracę, która, chociaż napisana była zgodnie z wymogami sowieckiej nowomowy historycznej, to jednak rzetelnie przedstawia ruch basmaczy w latach dwudziestych i trzydziestych XX w.: Ю.А. Поляков, А.И. Чугунов, *Конец басмачества*, Москва 1976. Z nowszej literatury vide: Л.Е. Бляхер, И.Ф. Ярулин, *Кто такие басмачи? Советское мифотворство и стигматизация гражданской войны в Средней Азии*, „Полития” 2016, 2, s. 109–119; М. Shahingoz, А. Akhantaeva, *Some Aspects of the „Basmachi” Movement and the Role of Enver Pasha in Turkestan*, „Journal of History” 2020, 2, s. 25–33.

¹⁴ И.Б. Бочкарева, *Национально-территориальное размежевание в Средней Азии в 1924 г.: причины и влияние на этнополитические процессы в регионе*, „Известия АлтГУ. Исторические науки и археология” 2019, 2, s. 22–23.

¹⁵ Е.В. Тиханова, *op. cit.*, s. 154.

¹⁶ С. Абашин, *Национализм в Средней Азии в поисках идентичности*, Санкт Петербург 2007, s. 181–185.

części Syberii, Turkiestanu Wschodniego (znajdującego się wówczas w sowieckiej strefie wpływów) oraz Azerbejdżanu.

W związku z tak niekorzystnym rozwojem sytuacji z wolna w sowieckich środowiskach decyzyjnych zaczęła zwyciężać myśl o rozczłonowaniu autonomicznego Turkiestanu (wraz z Bucharą i Chiwą) według klucza narodowościowego, co było o tyle trudne, iż oprócz ludów tureckich region ten zamieszkiwali także indoeuropejscy Tadyżkowie, a język perski (farsi) był uznawany powszechnie za tradycyjną mowę elit społecznych.

Wstępem do zasadniczych zmian granicznych w regionie było zlikwidowanie samodzielności dwóch formalnie niepodległych chanatów – chiwańskiego i bucharskiego. W Chiwie panował, lecz nie rządził, emir Abdullah, brat zamordowanego w październiku 1918 r. emira Asfandiara. Faktyczną władzę w chanacie sprawował wódz turkmeńskiego plemienia Jomuda Dżanaid. W początkach 1920 r. do Chiwy wkroczyły wojska sowieckie pod dowództwem Michaiła Frunze. Emir Abdullah zrzekł się tronu, co oznaczało likwidację tutejszej monarchii. Rządy przejęła lokalna elita, skłaniająca się ku modelowi republikańskiemu opartemu o koalicję sił lewicowych i umiarkowanych. 1 kwietnia 1920 r. powstała Chorezmijska Ludowa Republika Radziecka ze stolicą w Chiwie. Po kilku miesiącach obalono miejscowych demokratów i władza przeszła w ręce sił radykalnych, tworzących rady chłopskie i robotnicze. W październiku 1923 r., po dokonanej bolszewizacji, zmieniono nazwę państwa na Chorezmijska Socjalistyczna Republika Radziecka. Była ona połączona różnymi więzami z Rosyjską FSRR. W Bucharze rozwój wydarzeń był bardzo podobny jak w Chiwie. W lutym 1920 r. Michaił Frunze wraz z oddziałami Armii Czerwonej wkroczył na teren chanatu i skłonił miejscowego emira Alima do zgody na ich stacjonowanie. Proces utraty władzy przez dotychczasowego władcę trwał kilka miesięcy. Ostatecznie w zachodniej części dawnego chanatu 6 października 1920 r. powstała Bucharaska Ludowa Republika Radziecka na czele z Fajzullą Chodżajewem. Emir Alim uciekł do wschodniej części dawnego chanatu, skąd próbował prowadzić walkę z reżimem sowieckim, w czym wspomagał go Enwer Pasza, były minister i lider ruchu młodoturckiego. Nowa republika przyjęła kurs na sowietyzację, wynikiem czego była zmiana jej nazwy na Bucharaską Socjalistyczną Republikę Radziecką¹⁷.

Problemy, jakie niosły ze sobą próby stworzenia ogólnoturkiestańskiej tożsamości w opozycji do szerzącego się powszechnie panturkizmu (i panislamizmu), spowodowały rozpoczęcie prac nad podziałem całości

¹⁷ В.Г. Коргун, *Международные отношения в регионе в первой половине XX века*, w: *Международные отношения в Центральной Азии. События и документы*, red. А.Д. Богатуров, Москва 2014, s. 146–152.

ziem centralnoazjatyckich, znajdujących się w składzie Rosyjskiej FSRR. Zwykłą metodą stosowaną przez bolszewików było uciekanie się do pozorowanych inicjatyw oddolnych. Nieprzypadkowo więc jako pierwsi z ideą stworzenia narodowych okręgów wystąpili koczownicy turkmeńscy, upośledzeni względem ludności osiadłej. Wystąpili oni w 1921 r. z postulatem utworzenia obwodu turkmeńskiego, w takich granicach, by stanowili bezwzględną większość. Rok później podobną inicjatywę wyartykułowali Kirgizi, dążący do powstania obwodu kara-kirgiskiego (w okresie tym Kirgizami nazywano częstokroć Kazachów, stąd podkreślenie, że chodzi o tzw. Czarnych Kirgizów, czyli prawdziwych Kirgizów). Wkrótce analogiczne żądania sformułowali Tadżykowie i Karakałpacy¹⁸.

Jak już wcześniej nadmieniono, w sierpniu 1920 r. powołano do życia Kirgiską Autonomiczną SRR funkcjonującą w ramach Rosyjskiej FSRR (faktycznie była to – jak wspomniano – autonomia kazachska). Stolicą republiki był Orenburg (1920–1924), ale w 1925 r. przekazano go (wraz z otaczającymi ziemiami) w granice Rosji¹⁹. Nowo powołana autonomia położona była na rozległych obszarach pogranicza Azji Centralnej, Uralu i Syberii i często dochodziło do zmiany jej granic, zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych²⁰.

Latem 1923 r. w Moskwie z inicjatywy Stalina odbyło się wiele spotkań z działaczami turkiestańskimi, mających na celu przedyskutowanie kwestii przyszłości ziem Azji Centralnej (razem z Republikami Chorezmijską i Bucharską). W toku dyskusji przyjęto, iż podstawą nowego projektu podziału ziem tego regionu będzie tzw. projekt uzbeckistański. Nie było ważne przy tym, że wśród wielu tureckich grup etnicznych Uzbegy nie odgrywali jakiegokolwiek wiodącej roli²¹. Istotne było to, by dokonać podziału

¹⁸ И.Б. Бочкарева, *op. cit.*, s. 24.

¹⁹ Y. Bregel, *op. cit.*, s. 94–95.

²⁰ С.С. Алибек, «Вторая революция в Средней Азии»: присоединение сыр-даринской и семиреченской областей к Казахской АССР, „Вестник РУДН”, серия „История России” 2008, 1, s. 106–108; Е.В. Тиханова, *op. cit.*, s. 155; Д. Аманжолова, Заложить непременно собственно киргизский центр: национально-территориальное размежевание и столицы Казахстана, „Quaestio Rossica” 2021, 9, 1, s. 343–358.

²¹ W swej odezwie do muzułmanów Rosji i Wschodu z 24 XI 1917 r. Lenin i Stalin za najbardziej znaczące w tym regionie uznali dwa narody: Kirgizów (Kazachów) i Sartów. Совет Народных Комиссаров РСФСР. Народный комиссариат по делам национальностей РСФСР. Обращение ко всем трудящимся мусульманам России и Востока, w: Государственно-конфессиональные отношения в советской Киргизии (1917–1991 гг.): сборник документов и материалов, cz. 1, oprac. В.А. Воропаева, А.А. Карымсакова, Е.В. Носова, red. М. Плоских, Бишкек 2015, nr 3, s. 7. Ale już w początku lat dwudziestych XX w. Sartowie jako narodowość zanikają w sowieckiej dokumentacji, a w ich miejsce pojawiają się Uzbegy. Р. Масов, *Таджики: история с грифом «совершенно секретно»*, Душанбе 2014, s. 69–70.

obszaru zamieszkanego przez populację języka tureckiego (i tadżyckiego) tak, by w przyszłości nie mogło dojść do odnowienia idei panturkizmu. W innym aspekcie stworzenie autonomicznych podmiotów narodowych w tej części Azji sprzyjało zwiększeniu oddziaływania bolszewików na narody Afganistanu, Iranu oraz Indii²².

W maju 1924 r. na wniosek Komitetu Centralnego Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) powstała Komisja ds. Rozgraniczenia Narodowościowego, mająca na celu przygotowanie delimitacji nowych republik (w swoich działaniach opierała się tak na publikacjach naukowych, jak i na współczesnych badaniach²³). Wywołało to swoisty oddźwięk w postaci narastania partykularyzmów wśród dotychczas jednolitych tożsamościowo elit tureckojęzycznych regionu. Poczęły one wysuwać swoje pretensje do terytoriów zamieszkanymi według nich przez narody, z którymi poczęły się utożsamiać. Narastanie wzajemnych pretensji doprowadziło do sytuacji, w której to Moskwa stała się ostatecznym arbitrem wśród coraz bardziej zwaśnionych stron, co było zresztą od samego początku jej intencją²⁴. Ostatecznie 11 listopada Biuro Polityczne KC KPR(b) przyjęło postanowienie o narodowościowym rozgraniczeniu Azji Centralnej poprzez powołanie do życia nowych republik.

W wyniku długotrwałej dyskusji w gronie najważniejszych decydentów bolszewickich, trwających do października 1924 r., ustalono nowe rozgraniczenia w regionie Azji Centralnej²⁵. 27 października tego roku na obszarze dawnej Turkiestańskiej ASRR oraz Bucharskiej SRR i Chorezmijskiej SRR utworzono nowe republiki związkowe: Uzbecką i Turkmenską. Powstała wkrótce także (w składzie Uzbeckiej SRR) Tadżycka ASRR, a także autonomiczne obwody: karakałpacki (w składzie Kirgiskiej ASRR) i karakirgiski (w składzie Rosyjskiej FSRR). Do Uzbeckiej SRR weszły częściowo obwody: samarkandzki, samarkandzki i fergański oraz części Republik Bucharskiej i Chorezmijskiej. Autonomiczną jednostką składową Uzbeckiej SRR była Tadżycka ASRR, złożona z części obwodów samarkandzkiego i fergańskiego oraz część Republiki Bucharskiej. W 1929 r. Tadżycką ASRR przekształcono w republikę związkową,

---

Jak wyglądało kształtowanie się poczucia uzbeckości i jak powstawał projekt utworzenia Uzbekistanu w pierwszych dekadach XX w. vide: А. Халид, *Создание Узбекистана. Нация, империя и революция в раннесоветский период*, Бостон–Санкт Петербург 2022, s. 378–423.

²² С. Абашин, *op. cit.*, s. 185–188.

²³ Vide: m.in.: И. Зеленский, *Национально-государственное размежевание Средней Азии*, Ташкент 1924, s. 71–86.

²⁴ И.Б. Бочкарева, *op. cit.*, s. 26.

²⁵ Częściowy zapis tych dyskusji w: ЦК РКП(б)–ВКП(б) и национальный вопрос, ks. 1, 1918–1933 гг., оргас. Л.С. Галатова, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая, Москва 2005, nr 85–87, 91, 97–99, s. 207–247.

jednocześnie włączając w jej granice leżący w Pamirze Autonomiczny Obwód Górno-Badachszański. Do Turkmeńskiej SRR weszły części obwodu zakaspijskiego (turkmeńskiego) oraz fragment Republiki Chorezmijskiej i Republiki Bucharskiej. Nowo powołany Kara-Kirgiski Autonomiczny Obwód RFSRR powstał z części obwodów siedmiorzecznego, syrdaryjskiego i fergańskiego. W maju 1925 r. obwód przemianowano na kirgiski i najpierw podwyższono jego status do rangi republiki autonomicznej, a od 1936 r. związkowej. Podobnie potoczyły się losy Kirgiskiej (od 1925 r. – Kazachskiej) ASRR. Jej granice ulegały w najbliższych latach dużym zmianom. Utraciła część swojego terytorium bezpośrednio na rzecz Rosyjskiej FSRR, co zostało jej zrekompensowane na południu w postaci części obwodów: syrdaryjskiego, siedmiorzecznego oraz samarkandzkiego. W 1936 r. stała się republiką związkową. Jednocześnie, jak wspomniano wcześniej, w jej granicach w 1925 r. powstał Karakałpacki Obwód Autonomiczny. W 1930 r. wydzielono go z Kazachskiej ASRR i nadano status republiki autonomicznej, którą w tym samym roku włączono w granice Uzbeckiej SRR²⁶.

Propaganda sowiecka głosiła, iż nowe jednostki zaspokoją w pełni ambicje poszczególnych narodów, które będą gospodarzami na swoim terytorium²⁷. Rzeczywistość jednak daleko odbiegała od politycznych deklaracji. W żadnym przypadku granice nowych jednostek nie pokrywały się z zakresem rozsiedlenia poszczególnych narodowości, do których przyporządkowano odgórnie określone terytoria tworzące ostatecznie republiki związkowe i autonomiczne oraz także obwody (co powodowało konieczność tworzenia wzajemnych enklaw bądź dokonywania korekt najbardziej absurdalnych przypadków)²⁸. Sytuację komplikowały inne czynniki: dostępność do wody i pastwisk, żyzność lub jałowość gleby czy zalegające pod ziemią kopaliny, których eksploatacja wpisywała się w gospodarcze plany bolszewików. Wszystko to tworzyło prawdziwą strefę zapalną, mogącą w perspektywie przekształcić się w obszar trwałych konfliktów. Dobrym przykładem złej woli sowieckiego politycznego centrum przy rozgraniczeniach Azji Centralnej w latach dwudziestych XX w. jest kwestia doliny fergańskiej. Do podboju przez Rosję zamieszkiwały ją

²⁶ A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008, s. 263–284; E.B. Тиханова, *op. cit.*, s. 159–161; A.Г. Манаков, *Национально-государственное размежевание Центральной Азии в 1920-е гг.: современный взгляд с позиции концепции этнокультурного пространства*, „Известия русского географического общества” 2020, 153, 2, s. 5–6.

²⁷ X.T. Турсунов, *О национально-государственном размежевании Средней Азии*, Ташкент 1957, s. 17.

²⁸ E.B. Тиханова, *op. cit.*, s. 157; A.Г. Манаков, *op. cit.*, s. 6–12.

etnosy tureckojęzyczne: Uzbegy, Kirgizi, Kipczacy, Tiurkowie i Karasowie oraz irańskojęzyczne: Sartowie i Tadżykowie. Utworzenie nowych republik: Uzbeckiej, Kirgiskiej i Tadżyckiej doprowadziło do sytuacji, kiedy to żadna ze stron nie akceptowała przebiegu swoich granic w dolinie fergańskiej. Powołane w latach 1925–1927 komisje, chociaż dokonały pewnych zmian, nie zagwarantowały uspokojenia nastrojów, a raczej przeciwnie, nie tylko rozbudziły nowe konflikty, ale też zbrutalizowały działania lokalnych władz wobec mieszkających na terenie ich jurysdykcji mniejszości²⁹.

WNIOSKI

Rozgraniczenie Azji Centralnej, rozpoczęte w 1924 r., całkowicie zmieniło nie tylko mapę tego regionu, ale wpłynęło także na ukształtowanie się po części innej niż historyczna struktury narodowościowej. Zmiany graniczne, zarówno zewnętrzne, jak i wewnętrzne, nowych jednostek administracyjnych: republik związkowych i autonomicznych oraz takichż obwodów ciągnęły się praktycznie do końca lat trzydziestych XX w., chociaż ostateczne uregulowania dokonywane były jeszcze cztery dekady później. Ułożona przez Stalina nowa mapa regionu nie zadawała żadnego narodu, obdarowanego „swoim” terytorium. Granice były sztuczne i w rzeczywistości dzieliły narody, plemiona i klany zgodnie z niezrozumiałymi dla nikogo kryteriami. Sowieckiemu centrum nie zależało na komforcie poddanych sobie narodów, a na gwarancji dalszej władzy. Ogromne zagrożenie dla niej upatrywały w idei panturkizmu (i panislamizmu), jednoczącej ponad podziałami wszystkie etnosy tureckie. Stąd taki nacisk na tworzenie się nowych tożsamości regionalnych, najlepiej pozostających w konflikcie z podobnymi sobie sąsiadami. Moskwa gwarantowała sobie w ten sposób nie tylko możliwość dalszego skłócania centralnoazjatyckich społeczności, ale i uzyskała pozycję jedyne go gwaranta systemu i arbitra w lokalnych sporach. Zaostrzenie polityki wewnętrznej przez Stalina w końcu lat trzydziestych (Wielki Terror) zdecydowanie wpłynęło na spadek temperatury wzajemnych konfliktów, ale nie wyeliminowało ich, a tylko odłożyło w czasie.

Meandry stalinowskiej polityki narodowościowej doprowadziły ostatecznie do powstania koncepcji „narodu radzieckiego”, w którym

---

²⁹ Р. Масов, *История топорного разделения*, Душанбе 1991, s. 57–58; М.Б. Хамидов, О.Ю. Курныкин, *Национально-территориальное разграничение в Средней Азии в 1920-х гг.: зарождение пограничных споров*, „Известия АлтГУ. Исторические науки и археология” 2023, 2, s. 53–56.

rozpłynąć się miały lokalne tożsamości. Pozycjonowanie narodu rosyjskiego jako „starszego brata” pozostałych nacji Związku Radzieckiego wpłynęło z kolei na umocnienie tendencji rusyfikacyjnych, czemu towarzyszyła rosyjskojęzyczna kolonizacja republik centralnoazjatyckich, zwłaszcza miast i przemysłowych centrów. Mit „rodziny narodów radzieckich” stawał się z wolna pewną rzeczywistością³⁰.

Sowiecka Azja Centralna była modelowym wręcz przykładem typowej polityki kolonialnej. Tworzące ją republiki zostały w pełni podporządkowane potrzebom gospodarczym moskiewskiego centrum. Przede wszystkim wprowadzono ogromne zmiany w rolnictwie: zrezygnowano praktycznie z innych upraw na rzecz bawełny. Monokultura bawełniana zmieniła w zasadniczy sposób miejscowe środowisko naturalne. Doszło do pustynnienia i stepowienia obszernych połaci regionu. Rozwój kopalnictwa z kolei degradował środowisko naturalne, ponieważ nie przestrzegano żadnych obostrzeń wynikających z konieczności jego ochrony. Brak było natomiast w republikach centralnoazjatyckich przemysłu opartego na wysoko rozwiniętych technologiach. Region ten był peryferyjny, strukturalnie zacofany i pozbawiony szerszych perspektyw. Skutek był taki, iż stanowił on dla Moskwy duże obciążenie, które wraz z kryzysem całego Związku Radzieckiego ulegało pogłębieniu aż do całkowitego upadku. Uzyskanie przez dawne republiki radzieckie niepodległości nie zmieniło ich sytuacji. Praktycznie wszystkie rządzone są w sposób niedemokratyczny, co powoduje dalsze pogłębianie ich problemów, w tym ogromną stagnację gospodarczą. Do konfliktów etnicznych dołączyły ponadto napięcia religijne. Cały region stał się polem rywalizacji ościennych potęg, co powoduje jego dalszą destabilizację³¹. Założenia, które towarzyszyły rozgraniczeniom sowieckiej Azji Centralnej zapoczątkowanym w początku lat dwudziestych XX w., okazały się być zupełną ułudą.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

Gosudarstvenno-konfessional'nyye otnosheniya v sovetskoy Kirgizii (1917–1991 gg.): sbornik dokumentov i materialov, oprac. V.A. Voropayeva, A.A. Karymsakova, E.V. Nosova, red. M. Ploskikh, cz. 1, Bishkek 2015 [*Государственно-конфессиональные отношения в советской Киргизии (1917–1991 гг.): сборник документов и материалов*, oprac. В.А. Воропаева, А.А. Карымсакова, Е.В. Носова, ред. М. Плоских, cz. 1, Бишкек 2015].

³⁰ T. Bodio, P. Załęski, *Elity władzy w Azji Centralnej. Tradycja – Modernizacja – Etnopolityka*, Warszawa 2008, s. 111–113.

³¹ Ł. Żołądek, *Azja Centralna: polityka, gospodarka, społeczeństwo*, „INFOS. Biuro Analiz Sejmowych” 2018, 1, s. 1–4.

- Konstitutsiya (osnovnyy zakon) Soyuzu Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik. S prilozheniyem vazhneyshikh deystvuyushchikh uzakoneniy ob organizatsii i deyatelnosti Tsentral'nykh organov Soyuzu SSR, 2-oye dopolnennoye izdaniye*, Moskva 1925 [Конституция (основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. С приложением важнейших действующих узаконений об организации и деятельности Центральных органов Союза ССР, 2-ое дополненное издание, Москва 1925].
- TsK RKP(b)–VKP(b) i natsionalnyy vopros*, ks. 1, 1918–1933 gg., oprac. L.S. Galatova, L.P. Kosheleva, L.A. Rogovaya, Moskva 2005 [ЦК РКП(б)–ВКП(б) и национальный вопрос, ks. 1, 1918–1933 гг., oprac. Л.С. Галатова, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая, Москва 2005].

Studies (Opracowania)

- Abashin S., *Natsionalizm v Sredney Azii v poiskakh identichnosti*, Sankt Peterburg 2007 [Абашин С., *Национализм в Средней Азии в поисках идентичности*, Санкт Петербург 2007].
- Alibek S.S., «*Vtoraya revolyutsiya v Sredney Azii*»: *prisoyedineniye syr-darinskoy i semirechenskoy oblastey k Kazakhskoy ASRR*, „Vestnik RUDN”, seriya „Istoriya Rossii” 2008, 1 [Алибек С.С., «*Вторая революция в Средней Азии*»: присоединение сыр-даринской и семиреченской областей к Казахской АССР, „Вестник РУДН”, серия „История России” 2008, 1].
- Amanzholova D., *Zalozhit' nepremenno sobstvenno kirgizskiy tsentr: natsional'no-territorial'noye razmezhevaniye i stolitsy Kazakhstana*, „Quaestio Rossica” 2021, 9, 1 [Аманжолова Д., *Заложить непременно собственно киргизский центр: национально-территориальное размежевание и столицы Казахстана*, „Quaestio Rossica” 2021, 9, 1].
- Babadzhanov B.M., *Kokandskoye khanstvo: vlast', politika, religiya*, Tokio–Tashkent 2010 [Бабаджанов Б.М., *Кокандское ханство: власть, политика, религия*, Токио–Ташкент 2010].
- Bekmakhanova N.E., Narbayev N.B., *Prisoyedineniye kazakhskikh plemen k Rossiyskoy imperii i administratsionnyye reformy v XVIII – seredine XIX v.*, w: *Tsentral'naya Aziya v sostave Rossiyskoy imperii*, red. S.N. Abashin, D.Yu. Arapov, N.E. Bekmakhanova, Moskva 2008 [Бекмаханова Н.Е., Нарбаев Н.Б., *Присоединение казахских племен к Российской империи и административные реформы в XVIII – середине XIX в.*, w: *Центральная Азия в составе Российской империи*, red. С.Н. Абашин, Д.Ю. Арапов, Н.Е. Бекмаханова, Москва 2008].
- Blyakher L.E., Yarulin I.F., *Kto takiye basmachi? Sovetskoye mifotvorstvo i stigmatizatsiya grazhdanskoy voyny v Sredney Azii*, „Politiya” 2016, 2 [Блякхер Л.Е., Ярулин И.Ф., *Кто такие басмачи? Советское мифотворство и стигматизация гражданской войны в Средней Азии*, „Полития” 2016, 2].
- Bochkareva I.B., *Natsional'no-territorial'noye razmezhevaniye v Sredney Azii v 1924 g.: prichiny i vliyaniye na etnopoliticheskiye protsessy v regione*, „Izvestiya AltGU. Istoricheskiye nauki i arkhologiiya” 2019, 2 [Бочкарева И.Б., *Национально-территориальное размежевание в Средней Азии в 1924 г.: причины и влияние на этнополитические процессы в регионе*, „Известия АлтГУ. Исторические науки и археология” 2019, 2].
- Bodio T., Załęski P., *Elity władzy w Azji Centralnej. Tradycja – Modernizacja – Etnopolityka*, Warszawa 2008.
- Bootayeva B., *Kyrgyzy mezhdu Kokandom, Kitayem i Rossiyey*, Bishkek 1995 [Боотаева Б., *Кыргызы между Кокандом, Китаем и Россией*, Бишкек 1995].
- Bregel Y., *An Historical Atlas of Central Asia*, Leiden–Boston 2003.
- Grabski S., *Rewolucja. Studium społeczno-psychologiczne*, Warszawa 1921.
- Hopkirk P., *Wielka Gra. Sekretna wojna o Azję Środkową*, przeł. J. Skowroński, Poznań 2011.

- Kappeler A., *Rosiia yak polietnichna imperiia. Vynyknennia, istoriia, rozpad*, przeł. Kh. Nazarkevych, Lviv 2005 [Каппелер А., *Росія як поліетнічна імперія. Виникнення, історія, розпад*, przeł. Х. Назаркевич, Львів 2005].
- Khalid A., *Sozdaniye Uzbekistana. Natsiya, imperiya i revolyutsiya v rannesovetskiy period*, Boston–Sankt Peterburg 2022 [Халид А., *Создание Узбекистана. Нация, империя и революция в раннесоветский период*, Бостон–Санкт Петербург 2022].
- Khamidov M.B., Kurnykin O.Yu., *Natsional'no-territorial'noye razgraniicheniye v Sredney Azii v 1920-kh gg.: zarozhdeniye pograniichnykh sporov*, „Izvestiya AltGU. Istoricheskiye nauki i arkheologiya” 2023, 2 [Хамидов М.Б., Курнькин О.Ю., *Национально-территориальное разграничение в Средней Азии в 1920-х гг.: зарождение пограничных споров*, „Известия АлтГУ. Исторические науки и археология” 2023, 2].
- Khodarkovsky M., *Na granicach Rosji. Bidowanie imperium na stepie, 1500–1800*, przeł. B. Malarecka, Warszawa 2009.
- Kinyarina N.S., Bliyev M.M., Degoyev V.V., *Kavkaz i Srednyaya Aziya vo vneshney politike Rossii. Vtoraya polovina XVIII – 80-e gody XIX v.*, Moskva 1984 [Киняпина Н.С., Блиев М.М., Дегоев В.В., *Кавказ и Средняя Азия во внешней политике России. Вторая половина XVIII – 80-е годы XIX в.*, Москва 1984].
- Korgun V.G., *Mezhdunarodnoye otnosheniya v regione v pervoy polovine XX veka*, w: *Mezhdunarodnoye otnosheniya v Tsentral'noy Azii. Sobytiya i dokumenty*, red. A.D. Bogaturov, Moskva 2014 [Коргун В.Г., *Международные отношения в регионе в первой половине XX века*, w: *Международные отношения в Центральной Азии. События и документы*, red. А.Д. Богатуров, Москва 2014].
- Kozhokin E.M., *Rossiyskoye gosudarstvo, Lenin i Srednyaya Aziya*, „Vestnik MGIMO-Universiteta” 2016, 4 [Кожокин Е.М., *Российское государство, Ленин и Средняя Азия*, „Вестник МГИМО-Университета” 2016, 4].
- Manakov A.G., *Natsional'no-gosudarstvennoye razmezhevaniye Tsentral'noy Azii v 1920-e gg.: sovremennyy vzglyad s pozitsii kontseptsii etnokul'turnogo prostranstva*, „Izvestiya russkogo geograficheskogo obshchestva” 2020, 153, 2 [Манаков А.Г., *Национально-государственное размежевание Центральной Азии в 1920-е гг.: современный взгляд с позиции концепции этнокультурного пространства*, „Известия русского географического общества” 2020, 153, 2].
- Masov R., *Istoriya topornogo razdeleniya*, Dushanbe 1991 [Масов Р., *История топорного разделения*, Душанбе 1991].
- Masov R., *Tadzhiiki: istoriya s grifom «sovershenno sekretno»*, Dushanbe 2014 [Масов Р., *Таджики: история с грифом «совершенно секретно»*, Душанбе 2014].
- Mineyeva E.K. et al., *Narkomnats RSFSR v 1918–1924 gg.: evolyutsiya struktury i organizatsiya deyatel'nosti*, „Voprosy istorii” 2022, 6 [Минеева Е.К. et al., *Наркомнац РСФСР в 1918–1924 гг.: эволюция структуры и организация деятельности*, „Вопросы истории” 2022, 6].
- Ofiarska M., *Francja*, „Annales Universitatis Pedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2010, 4.
- Polyakov Yu.A., Chugunov A.I., *Konets basmachestva*, Moskva 1976 [Поляков Ю.А., Чугунов А.И., *Конец басмачества*, Москва 1976].
- Shahingoz M., Akhantaeva A., *Some Aspects of the „Basmachi” Movement and the Role of Enver Pasha in Turkestan*, „Journal of History” 2020, 2.
- Shest' let natsional'noy politiki Sovetskoj vlasti i Narkomnats. 1917–1923 gg. (vmesto otcheta)*, Moskva 1924 [Шесть лет национальной политики Советской власти и Наркомнац. 1917–1923 гг. (вместо отчета), Москва 1924].
- Suleymanov B.S., Basin V.Ya., *Kazakhstan v sostave Rossii v XVIII – nachale XX veka*, Alma-Ata 1981 [Сулейманов Б.С., Басин В.Я., *Казахстан в составе России в XVIII – начале XX века*, Алма-Ата 1981].

- Tikhanova E.V., *Rayonirovaniye Sredney Azii: ekonomicheskaya tselesoobraznost'*, „Izvestiya Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta”, seria 2, „Gumanitarnyye nauki” 2011, 4 [Тиханова Е.В., *Районирование Средней Азии: экономическая целесообразность*, „Известия Уральского государственного университета”, серия 2, „Гуманитарные науки” 2011, 4].
- Tikhomirov M.N., *Prisoyedineniye Merva k Rossii*, Moskva 1960 [Тихомиров М.Н., *Присоединение Мерва к России*, Москва 1960].
- Tursunov Kh.T., *O natsional'no-gosudarstvennom razmezhevanii Sredney Azii*, Tashkent 1957 [Турсунов Х.Т., *О национально-государственном размежевании Средней Азии*, Ташкент 1957].
- Vasilev D.V., *Tsentral'naya Aziya vo vnutrennoy politike tsarskogo pravitel'stva*, w: *Tsentral'naya Aziya v sostave Rossiyskoy imperii*, red. S.N. Abashin, D.Yu. Arapov, N.E. Bekmakhanova, Moskva 2008 [Василев Д.В., *Центральная Азия во внутренней политике царского правительства*, w: *Центральная Азия в составе Российской империи*, red. С.Н. Абашин, Д.Ю. Арапов, Н.Е. Бекмаханова, Москва 2008].
- Wierzbicki A., *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008.
- Zelenskiy I., *Natsional'no-gosudarstvennoye razmezhevaniye Sredney Azii*, Tashkent 1924 [Зеленский И., *Национально-государственное размежевание Средней Азии*, Ташкент 1924].
- Żołądek Ł., *Azja Centralna: polityka, gospodarka, społeczeństwo*, „INFOS. Biuro Analiz Sejmowych” 2018, 1.

NOTA O AUTORZE

Andrzej Gil – prof. dr hab., historyk i politolog, pracownik Katedry Teorii Polityki i Studiów Wschodnich Instytutu Nauk o Polityce i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Zainteresowania naukowe: Kościoły wschodnie, dzieje Europy Środkowo-Wschodniej, przestrzeni poradzieckiej oraz Azji Centralnej i pogranicza rosyjsko-chińskiego. Autor ponad 200 publikacji naukowych.

ABOUT THE AUTHOR

Andrzej Gil – professor, historian and political scientist, employee of the Department of Political Theory and Eastern Studies of the Institute of Political Sciences and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin. Scientific interests: Eastern Churches, history of Central and Eastern Europe, the post-Soviet space, Central Asia and the Russian-Chinese border. Author of over 200 scientific publications.